

ES KRYŽKELĖ: PERTVARKA AR ŽLUGIMAS?

Vytautas RADŽVILAS
VU profesorius, filosofas

Mąstant apie ES padėtį ir ateitį kaip niekada pravartu prisiminti XVIII a. pab.-XIX a. pr. Prancūzijos politinio veikėjo ir užsienio reikalų ministro Šarlio Taleirano (Charles Talleyrand) žodžius, kuriais šis atskirto jį nepastovumu ir išdavikiškumu kaltinusiems kritikams. Au dringu ir permainingu šios šalies istorijos laikotarpiu jam vis pavykdavo išsaugoti valstybės diplomatijos šefo arba kitas aukštas ir atsakingas pareigas. Jo priešinkai buvo įsitikinę ir jam priekaištaudavo, jog sėkmė šiam ministrui šypsojosi tik todėl, kad jis kiekvieną kartą šalyje keičiantis valdžioms ir vyriausybėms ciniškai išduodavo savo ankstesnį politinį šeiminką ir suspėdavo laiku perbėgti į naujo laimėtojo stovyklą. Š. Taleiranas tokius kaltinimus esą pavadinęs nesusipratimu ir šmeižtu; jis niekada nėra ko nors išdavęs. Šis politikas teigė išsiskyres iš kitų tik didesniu įžvalgumu, dėl kurio anksčiau už visus kitus sugebėdavęs pamatyti, kad jo šeiminkas jau miręs, ir pradėdavęs tarnauti kitam šeiminkui. O kiti būtent dėl įžvalgumo stokos nepastebėdavę, kad senasis šeiminkas nebegyvas, ir toliau beprasmiškai budėdavę prie velionio kūno. Šis pasakojimas turėtų būti labai pamokomas: daugybė pasaulio istoriją pakeitusių epochinės reikšmės įvykių buvo ne iš karto suvokti ir atpažinti net tiesioginių jų dalyvių ir stebėtojų.

Esame kaip tik pasaulinio masto ir lūžinės reikšmės įvykio tiesioginiai dalyviai ir liudininkai. Kaip ne kartą yra nutikę praeityje, šis įvykis daugumai dar nėra akivaizdus, bet jau tapo neatšaukiamu faktu: Europos Sąjunga žlugo. Būtent Š. Taleirano pamoka leidžia suprasti, ko iš tiesų verti du pagrindiniai šandien keliami ir svarstomi klausimai. Pirmasis - ar akivaizdi struktūrinė ES krizė baigsis visiškai ir negrįžtama grūtimi? Antrasis - ar Lietuvai verta likti toje Sąjungoje ir kokia turi būti jos laikysena gilėjančios krizės akivaizdoje? Abu klausimai yra beprasmiški - nes jau iš esmės atsakyti, taigi pavėluoti. Kadangi ES yra žlugusi, nėra reikalo tuščiai ginčytis, verta iš jos išstoti ar atkakliai įsikibus jos laikytis ir pulti ją gelbėti. Išstoti nėra iš kur, o gelbėti nėra ko. Šiuo požiūriu viešojoje erdvėje ir net akademinuose sluoksniuose vykstančios diskusijos tarp „euroentuziastų“, „eurorealistų“ ir „euroskeptikų“ yra grynai ideologinės, tai yra nedalykinis, ginčas, kurio metu remiamasi ne teoriškai apibrėžtomis sąvokomis, o tik apsisivaidoma miglotomis vertinamosiomis etiketėmis ir klisėmis. Vienintelė konstruktyvi alternatyva tokioms „diskusijoms“ gali būti tik pastangos apmąstyti ES krizę ir jos padarinius visam žemynui bei Lietuvai griežtai teoriniu bei istoriniu požiūriu ir tokio apmąstymo įžvalgas išsakyti aiškiai ir tiksliai politinės filosofijos idėjų kalba.

Mintis, kad ES yra žlugusi, daug kam gali atrodyti keista ir laužta iš piršto ar net panašėti į piktavalią troškimą kuo greičiau palaidoti šį dar gyvą ir stiprų politinį kūną. Tačiau tokios abejonės gali kilti tik tuo atveju, kai menkai išmanoma istorija. Būtent skurdžios istorijos žinios kuria ir palaiko kone visuotinai paplitusį vaizdinį, kad valstybių žlugimas visada turi priminti akivaizdžiai matomą kataklizmą ar net tikrą apokalipsę. Iš tiesų būna, kad valstybes sugriauna iš vidaus maištai ir sukilimai arba jas sunaikina išorės priešas, kaip kad nutiko Bizantijos imperijai, kurios paskutinis

prasčiausiai suvyras virsdama pakriku gyventojų sambūriu.

Sovietų Sąjunga - puikus tokios mirties pavyzdys: milžinišką ir galingą armiją turėjusi imperija iš esmės žlugo be šūvio, nes niekas nematė prasmės jos ginti. Kadangi tokia dvasinė mirtis ateina iš lėto ir nepastebimai, o ją atpažinti nelen-gva, dažnai būna keblu išsiaiškinti ir suprasti, kada ji tiksliai įvyko. Vis dėlto jos artėjimas būna nujaučiamas ir ji net būna įvardijama ar paskelbiama - tiesa, dažniausiai šito net neįsisąmoninant ir nenoromis. Skelbdamas „pertvarkos“ SSRS pradžių Michailas Gorbačiovas fak-

duk šitaip faktiškai buvo pripažinta, kad ES neturi minėtos vadovaujančios idėjos - jos egzistavimą leidžiančio įprasminimo dvasinio, moralinio ir politinio tikslo.

Ar ES ištiks SSRS lemtis arba, kalbant konkrečiau, ar jos lyderiams pasiseks padaryti tai, kas nepavyko M. Gorbačioviui - įkvėpti naują dvasią ir kartu gyvybę mechaniškai vis dar judančiam, bet tuoj galinčiam pradėti sparčiai irti paneuropinės sąjungos kūnui? Šiandien tai yra svarbiausias ne tik europinio, bet pasaulinio masto ir epochinės reikšmės klausimas. Lyginti ES vadovybei iškilusį uždavi-

kuo nesiskiriančios nuo kadaise Sovietų Sąjungoje vykdytų pseudomokslinių „komunizmo statybos“ problemų tyrinėjimų. ES patiriant egzistencinę krizę, šitoks integracijos tyrinėjimų intelektualinis neadekvatumas ir nuosmukis yra dar vienas Sąjungos idėjinio silpnumo ženklas ir turi būti suvokiamas kaip grėsmė jai didinantis veiksnys.

Teoriniu ir metodiniu požiūriu ES ir SSRS lyginimas leidžia geriau perprasti ES ištikusios krizės priežastis ir gelminius mechanizmus bei padeda tiksliau prognozuoti tikėtinas Sąjungos raidos kryptis ir tendencijas. Tačiau toks lyginimas naudingas ir pravartus ne tik todėl, kad egzistuoja tam tikri politinių darinių radimosi, raidos, o dažnai ir žlugimo panašumai. Kaip bus parodyta toliau, ES ir SSRS sieja ir tam tikra idėjinė giminytė, tad panašumai ir analogijos tarp abiejų sąjungų yra ne paviršutiniški ir atsitiktiniai, bet vidiniai ir gelminiai. Todėl pastangos juos atskleisti taptų integracijos tyrinėjimus apraizgusio ideologinių iliuzijų voratinklio ir skatintų sugrįžti į kadaise egzistavusį, bet apleistą iš tiesų akademinį jos filosofinio apmąstymo ir mokslinio tyrinėjimo lauką.

Akivaizdu, kad į esminį klausimą - ES persitvarkys ar žlugs - neįmanoma atsakyti žvelgiant į jį vienodai ideologizuotą „euroentuziazmo“ arba „euroskeptiškumo“ nuostatų prizmę. Šį klausimą įmanoma dalykiškai svarstyti tik iš akademinės perspektyvos. O pradėti reikėtų nuo abėcėlinės istorinės tiesos, kad politiniai dariniai žlunga dėl dvejopų - išorinių arba vidinių - priežasčių, tai yra dėl nesugebėjimo atsispirti užpuolikiui arba dėl didžiulių vidaus santvarkos trūkumų ir ydų. Kartais jų žlugimą lemia abiejų priežasčių sam-pyna ir sąveika. Tokios sam-pynos užuomazgą jau galima įžvelgti ir ES atveju, tačiau apskritai didžiausia grėsmė Sąjungai kol kas lieka jos vidaus konstrukcijos ydos. Kadangi istoriškai žvelgiant ES yra ne pastovus, o „tampantis“, taigi nuolat kintantis darinys, šios konstrukcijos ir viso darinio vidaus santvarkos klausimas neišvengiamai virsta pasirinkto vienijimosi modelio tinkamumo ir veiksmingumo klausimu. Tik neišardoma sąsaja tarp ES vidaus santvarkos ir ją lemiančio integracijos modelio leidžia dalykiškai - aiškiai ir konkrečiai - pasakyti, kas turima omenyje kalbant apie dabartinę ES būklę: Sąjunga išgyvena gilią krizę ir faktiškai yra žlugusi ta prasme, kad visiškai išsisėmė kelis dešimtmečius vyravusi neofunkcionalistinė žemyno šalių integracijos strategija. Praktiškai tai reiškia, kad ja besivadovaujanti ES ne tik atsidūrė savo plėtros aklovietėje, bet yra tapusi negyvybingu dariniu, kurio neįmanoma išgelbėti dalinėmis ir kosmetinėmis reformomis.

Prof. Vytauto Radžvilos kalba, sa-kyta spalio 18 d. jaunimo sambūrio „Pro Patria“ organizuotoje diskusijoje „Europa po Europos Sąjungos?“

► Paskutinis Sovietų Sąjungos prezidentas Michailas Gorbačiovas

valdovas Konstantinas XI Paleologas žuvo mūšyje gindamas Konstantinopolio sienas. Tačiau Vakarų Romos imperijos žlugimas amžininkų liko beveik nepastebėtas, nes barbarų generolo Odoakro nuverstas nuo sosto ir praradęs valdžios regalijas paskutinis imperatorius Romulus Augustulus gavo kasmetinę rentą ir ramiai bei patogiai toliau gyveno jam skirtoje viloje.

Išoriškai gana taikios ir ramios buvo ir paskutinės Sovietų imperijos merdėjimo dienos: nors po 1991 m. rugpjūčio pučo ji faktiškai nebeegzistavo, iki pat formalaus jos „paleidimo“ ir respublikų „išsivaikščiavimo“ sukosi biurokratinė mašina, toliau sprendusi „einamuosius“ jau nesančios valstybės ir jos gyventojų reikalus. Galima net pasakyti: juo didesnė ir išteklių turtingesnė valstybė, arba politinis kūnas, juo ilgiau geba iš inercijos krutėti jau negyvo tokio kūno dalys. Tad, išskyrus griauinančių vidaus sukilimų ar revoliucijų ir išorės užkariavimo atvejus, politinius darinius paprastai pirmiausia ištinka dvasinė ir dėl ką tik minėtos priežasties toli gražu ne visada akivaizdi, iš karto pastebima mirtis. Pati dvasinė mirtis taip pat dažniausiai atsėlina pamažu ir nepastebimai. Ji užklumpa tą akimirka, kai, pavartojant XIX a. prancūzų politinio ir teisinio mąstytojo Moriso Hauriu (Maurice Hauriou) terminą, „išsivadėja“, t.y. praranda patrauklumą ir reikšmę vadovaujanti idėja (idee directrice) - žmones į politinę bendriją sutelkiantis ir įkvėpiantis juos gyventi ir veikti kartu tokios bendrijos egzistavimo tikslas ir prasmė. Dvasinė politinio kūno mirtis įvyksta tada, kai šis tikslas ir prasmė išnyksta: praradusi vadovaujančią idėją politinė bendruomenė pa-

tiškai konstatavo Sovietų imperijos mirtį. Juk iš tikrųjų paskelbus, kad ji būtina, buvo viešai pripažinta, kad iki tol egzistavusi imperija faktiškai yra mirusi - tapusi nebegyvybingu ir nebeveiksniu šeštadalį Žemės paviršiaus užimančiu politiniu kūnu. Pati „pertvarka“ iš esmės buvo ne kas kita, o desperatiškas mėginimas gaivinti ir ištraukti iš mirties nasrų šį merdėjimo sąstingio vis labiau kaustomą, o kartu ir priešmirtinių traukulių tampomą kūną.

► SSRS žlugimo aplinkybes ir peripetijas verta prisiminti dabar, kai ES taip pat žengia panašiu keliu

Šias SSRS žlugimo aplinkybes ir peripetijas verta prisiminti dabar, kai ES taip pat žengia panašiu keliu. Nors visur tyro ir tolydžio stiprėja bei plinta didžiulės ir grėsmingos krizės nuojauta, išskyrus „Brexit“, kol kas nieko ypatingo nenutiko. Briuselio biurokratija lyg niekur nieko toliau kepa ir siuntinėja šalis direktyvas, o valstybių narių piliečiai ramiai gyvena savo įprastiniu ritmu. Ir vis dėlto Bratislavoje įvykusio susitikimo metu paskelbtas Sąjungos viršūnių pareiškimas dėl ES būklės išduoda, kokia tariama ir apgaulinga ši išorinė kasdienio gyvenimo ramybė. ES ir valstybių vadovų duotas pažadas ar veikiau paskelbtas įsipareigojimas per keletą mėnesių parengti naują ir patrauklią piliečiams Sąjungos viziją iš esmės yra jau įvykusios jos dvasinės mirties konstatavimas:

► Paskutinis Europos Sąjungos prezidentas Donaldas Tuskas?

nį su M. Gorbačioviui tekusiu spres-ti išsūkiu kol kas nėra įprasta ir net atrodo keista: net akademinuose sluoksniuose, o ką jau kalbėti apie propagandos formuojamą viešąją nuomonę, pati mintis lyginti ES ir SSRS tebėra tabu ir dažnai laikoma tiesiog šventvagiška. Tačiau toks lyginimas yra ne tik pagrįstas ir naudingas, bet besiklostančiomis aplinkybėmis jis darosi absoliučiai būtinas ir neišvengiamas grynai moksliniu tiriamuoju požiūriu. Maža to, būtent nuostata dėl tokio lyginimo yra lakmuso popierėlis, leidžiantis atskirti ES integraciją rimtai ir atsakingai tyrinėjantį tikrą mokslininką nuo mokslininko kaukę užsidėjusio paviršutiniško dile-tanto, tesugebančio įvilkti ideologinę integracijos propagandą į pseudomokslinio žargonu rūbą ir vengiančio kelti bei gvildinti realius ir esminius su integracija susijusius klausimus. Ypač principinius filosofinius ir politinius šios integracijos pagrindų klausimus.

Mokslinėje literatūroje seniai pastebėta, kad pirmaisiais XX a. dešimtmečiais plačiai ir karštai diskutuotus idėjinius Europos vienybės klausimus liautasi svarstyti būtent nuo 1955 m. - nuo tada, kai, užgožusi kitas alternatyvas, laimėjo ir įsitvirtino Žano Monė (Jean Monnet) pasiūlyta neofunkcionalistinė integracijos strategija ir vizija. Įsidėmėtina, kad pats jos kūrėjas primygtinai ragindavo vengti būtent idėjinį - filosofinių ir teorinių - integracijos klausimų ir siūlydavo pakeisti juos grynai „techniniais“ įvairių jos aspektų tyrinėjimais. Todėl idėjiniai ES integracijos apmąstymai liko apleisti iki dabar ir šios srities mokslinėje literatūroje visiškai vyrauja techninės analizės, savo pobūdžiu ir turiniu beveik nie-

Elitos nuotr.

► Kitame Respublikos“ numeryje skaitykite: Lietuvos valdančiojo sluoksniu elgesys smarkiai primena sovietinių pirtakų laikyseną gorbačiovinės „pertvarkos“ metu.